

Ante Alajbeg

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
Stjepana Gunjače 3 – 21000 Split
ante.alajbeg@mhas-split.hr

Ante Alajbeg

Museum of Croatian
Archaeological Monuments
Stjepana Gunjače 3 – 21000 Split
ante.alajbeg@mhas-split.hr

O još jednom članku o nacionalizmu i arheologiji

O malignom utjecaju nacionalizma na arheologiju raspravlja se već desetljećima, i to ponajviše o zlouporabi arheologije za polaganje povijesnog prava na određene teritorije. Tema je posebno postala popularna među zagovornicima postprocesne arheologije i njoj imanentne doktrine dekonstrukcije, a do danas je broj radova o spomenutoj problematici postao nepregledno velik. Dok je nedvojbeno kako je nacionalizam dobroano obilježio europsku arheologiju minolog stoljeća, danas se doima da je raspravljanje o nacionalizmu u arheologiji postalo samom sebi svrha i da većina takvih uradaka ne pruža nikakav analitički doprinos. Štoviše, najčešće su pisani šablonski; uvodnim navođenjem definicija nacionalizma ili etničkih identiteta, potom osudom Gustafa Kossinne i njegove *Siedlungsarchäologie*, zatim isticanjem kako ne možemo biti objektivni, a zaključno slijedi kratka studija slučaja koja uvijek dokaže utjecaj notornog Kossinna i inherentnu neobjektivnost arheološkog uma. Jedan od takvih predestiniranih članaka cikličke konstrukcije, koji pak ne stiže s postprocesne pozicije, povod je ovoj raspravi. Prije tri je godine Soňa Dvořáčková u časopisu *Studia Archaeologica Brunensia* objavila tekst naslova *Archeologie ve službách národní emancipace – dva příklady z Bosny a Hercegoviny a Chorvatska*, odnosno *Arheologija u službi narodne emancipacije – dva primjera iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske*.¹ Primjeri koje je odabrala za studiju slučaja su bosanske piramide i ranosrednjovjekovna Hrvatska.

O takozvanim piramidama u Visokom, koje su se od početne pseudoarheologije pretvorile u bastion teoretičara zavjere, antivaksera i nadriliječništva, zapravo i nije bilo dovoljno riječi iz arheološ-

On another article on nationalism and archaeology

The malignant influence of nationalism on archaeology has been a topic of discussions for decades, most notably the abuse of archaeology for laying a historical claim to certain territories. The topic has been especially popular among advocates of post-processual archaeology and its immanent doctrine of deconstruction, and to this day the number of papers on the aforementioned issue has become vastly high. While nationalism has undoubtedly marked the European archaeology of the past century to a great extent, today it seems that discussing nationalism in archaeology has become an end in itself and that most such pieces of work do not provide any analytical contribution whatsoever. Moreover, they have most often been written by following the same template; first, by citing the definitions of nationalism or ethnic identities, then by condemning Gustaf Kossinna and his settlement archaeology (*germ. Siedlungsarchäologie*), and eventually by emphasizing the inability of being objective, followed by a short case study that always proves the influence of the notorious Kossinna and the inherent lack of objectivity of the archaeological mind. One of these predestined and cyclical structured articles, though not coming from a post-processual point of view, is the reason for this discussion. Namely, three years ago, Soňa Dvořáčková published the text *Archeologie ve službách národní emancipace – dva příklady z Bosny a Hercegoviny a Chorvatska* in the journal *Studia Archaeologica Brunensia*, or *Archaeology in the service of national emancipation – two examples from Bosnia and Herzegovina and Croatia* respectively.¹ The examples she chose for the case study are the Bosnian pyramids and early medieval Croatia.

¹ Dvořáčková 2020.

¹ Dvořáčková 2020.

koga gledišta.² No sve i da jest, pitanje je koliko bi takve rasprave utjecale na javno mnijenje. Doima se kako su i protivnici i pobornici djela Semira Osmanagića unaprijed zauzeli svoje položaje, bez namjere preispitivanja dostupnih informacija. Teret dokazivanja „arheološkog“ fenomena trebao je dakako pripasti samom Osmanagiću, inače doktoru političkih znanosti, koji je pak umjesto konvencionalnog arheološkog diskursa skrenuo na energetska polja. Nabranje aksionskog, spinorskog i mikroleptonskog tek je strategija „crvene haringe“, odnosno zamagljivanje bombastičnim i slabo razumljivim informacijama koje naizgled djeluju prirodno i impresivno, kako su utvrdili Monika Milosavljević i Aleksandar Palavestra.³ S druge strane, na potencijalne nacionalističke konotacije već je ukazivano, no piramide Sunca, Mjeseca, Ljubavi i Bosanskog Zmaja nisu arheološki lokaliteti te se o njima i ne treba raspravljati u članku o arheologiji i nacionalizmu.⁴ Stoga nastavljamo s primjerom ranosrednjovjekovne Hrvatske.

Za razliku od rasprave o Osmanagićevim brdima, ovaj je dio teksta znatno kraći. U uvodu Dvořáčková tvrdi da namjerava pokazati kako renomirani hrvatski istraživači ranosrednjovjekovna groblja prilagođavaju vlastitom, naravno nacionalističkom, konceptu povijesti. Nakon izlaganja o prikazivanju nacionalizma u hrvatskoj medievistici, u kojem se referira na Hrvoja Gračanina i Nevena Budaka,⁵ tekst se fokusira na tri točke: kronologiju Vladimira Sokola, svojatanje Bosne i Hercegovine u radovima Gorana Bilogrivića, Maje Petrince i Vladimira Sokola te relativno nedavne medijske istupe Vladimira Sokola.⁶

Sokol je, uz Antu Miloševića, Mladena Ančića i Danijela Džinu, jedan od suvremenih hrvatskih znanstvenika koji dolazak Hrvata datira u sam kraj 8. stoljeća i povezuje ga s franačko-avarskim ratom. Međutim, kako primjećuje Dvořáčková, njegovo je poimanje ranosrednjovjekovnih groblja toliko podređeno tom pretpostavljenom povijesnom događaju da potpuno odbacuje mogućnost postojanja grobova starijih od pretpostavljene hrvatske migracije, ali i ikakvih kulturnih kontakata Hrvata i zatečenog stanovništva. Dok netko tko se ne slaže sa Sokolom

In fact, there have not been many discussions about the so-called Pyramids in Visoko, which turned from the initial pseudoarchaeology into a bastion of conspiracy theorists, anti-vaxxer and quackery, from the archaeological point of view.² But even if there had been, it remains questionable to which extent would such discussions affected the public opinion. It seems that both, the opponents and supporters of the work of Semir Osmanagić, have taken their stand beforehand, without the intention of rethinking the available information. The burden of proof of the “archaeological” phenomenon should clearly have rested on Osmanagić himself, who holds a doctorate in political sciences and who chose to turn to energy fields instead of conducting the conventional archaeological discourse. The quoting of axion, spinor and microlepton is just a “red herring” strategy, i.e. an obfuscation with bombastic and hardly understandable information that appears to be scientific and impressive, as established by Monika Milosavljević and Aleksandar Palavestra.³ On the other hand, potential nationalist connotations have already been pointed out, but the Pyramids of the Sun, Moon, Love and the Bosnian Dragon are not archaeological sites and should not be discussed in a paper on archaeology and nationalism.⁴ Therefore, we will continue with the example of early medieval Croatia.

Unlike the discussion about the hills of Osmanagić, this part of the text is much shorter. In the introduction, Dvořáčková claims that she intends to show how renowned Croatian researchers adjust the early medieval cemeteries to their own, of course, nationalist, concept of history. After an exposition on the presentation of nationalism in Croatian medieval literature, in which Hrvoja Gračanin and Neven Budak⁵ are referred to, the text focuses on three points: the chronology of Vladimir Sokol, the appropriation of Bosnia and Herzegovina in the works of Goran Bilogrivić, Maja Petrince and Vladimir Sokol, and the relatively recent media appearances of Vladimir Sokol.⁶

Along with Ante Milošević, Mladen Ančić and Danijel Džino, Vladimir Sokol is one of the contemporary Croatian scholars who dates the arrival

² Vidi: D. Džino 2014 i pripadajući popis literature.

³ Milosavljević, Palavestra 2017, 834.

⁴ Džino 2012.

⁵ Gračanin 2010; Budak 2009a.

⁶ Sokol 2006; Sokol 2016; Bilogrivić 2015; Petrincec 2009.

² See: D. Džino 2014 and the respective bibliography.

³ Milosavljević, Palavestra 2017, 834.

⁴ Džino 2012.

⁵ Gračanin 2010; Budak 2009a.

⁶ Sokol 2006; Sokol 2016; Bilogrivić 2015; Petrincec 2009.

iz takvoga kulturnog hijata može iščitati namjeru da se prividno ojača pretpostavljena kronologija, ili pak primijetiti pogrešno datiranje grobova, Dvořáčková prepoznaje nacionalizam. Zaključuje da Sokol namjerno zaobilazi mogućnost kulturnog kontakta Hrvata i autohtonog stanovništva jer Slaveni autohtone nazivaju Vlasima, a današnjim su Hrvatima Vlasi zapravo Srbi.⁷ Priznavanjem rano-srednjovjekovnog stapanja Vlaha i Hrvata, hrvatski bi arheolog dao legitimitet današnjim Vlasima, to jest Srbima za teritorijalne pretenzije na Hrvatsku. Za potonju se misao zahvalila Andreju Pleterskom.⁸ Ove je krajnje nelogične i diletantske tvrdnje, proistekle iz krivog čitanja enciklopedijske natuknice i proizvoljnog tumačenja pogrešnog zaključka uistinu teško komentirati. Kako god, Sokolova kronologija vjerojatno jest pogrešna, ali nije antisrpska. Ovaj primjer zorno pokazuje lakoću lijepljenja nacionalističke etikete – selektivnim konzultiranjem mrežne stranice i neformalnim razgovorom.

Nadalje, Dvořáčkovoj je problematično pripisivanje bosansko-hercegovačkih rano-srednjovjekovnih globalja hrvatskom etničkom prostoru. Da se iza takvih nastojanja mogu skrivati nacionalističke pretenzije i nije neka novost, no ponovno je problematičan način na koji dolazi do zaključka. Nepobitni dokaz da je riječ o nacionalizmu predstavlja joj

of Croats to the very end of the 8th century and links it to the Frankish-Avar war. However, as Dvořáčková notes, his understanding of early medieval cemeteries is so subordinated to this assumed historical event that he completely rejects the possibility of the existence of graves older than the supposed Croatian migration, as well as any cultural contacts between Croats and the encountered population. While someone who disagrees with Sokol can discern from such a cultural hiatus an intention to apparently strengthen the assumed chronology, or notice a wrong dating of the graves, Dvořáčková recognizes nationalism. She concludes that Sokol deliberately bypasses the possibility of cultural contact between the Croats and the autochthonous population, because the Slavs called the autochthonous people Vlachs, while the Vlachs are to today's Croats actually Serbs.⁷ By acknowledging the early medieval merging of Vlachs and Croats, the Croatian archaeologist would give legitimacy to today's Vlachs, that is, to the Serbs, for their territorial claims to Croatia. For the latter thought, she thanked Andrej Pleterski.⁸ It is truly difficult to comment on these extremely illogical and diletan-

⁷ Za taj se zaključak poziva na natuknicu mrežnog izdanja *Hrvatske enciklopedije* i citira sljedeću rečenicu: „U Hrvatskoj i u dijelovima BiH Vlah znači pravoslavac, odn. najčešće Srbin.“ Tu se jasno primjećuje selektivan pristup i zanemarivanje konteksta. Natuknica zapravo vrlo jasno pojašnjava kako imenica Vlah ima drukčije značenje diljem jugoistočne Europe, a za Hrvatsku posebno navodi: „Sekundarno su se, kako se već i iz navedenoga vidi, razvila također socijalna, vjerska i slična značenja. Vlah nerijetko znači ‘stranac, onaj drugi; došljak’. U Dalmaciji Vlaj (< Vlah) znači stanovnika kopna ispod Biokova za otočane (na istočnom dijelu Hvara), seljaka za gradsko stanovništvo ili neuglađena čovjeka općenito; u Dubrovniku Vlahinja: seljanka. U Istri su Vlasi Hrvati došljaci iz sjeverne Dalmacije (sa štokavskim značkama u jeziku) za razliku od starosjedilaca (čakavaca, Bejjaka/Bezjaka); Istrorumenji dijelom i sami sebe zovu Vlasima (Vlâh, množina Vlâs, Vlâš; i svoj idiom zovu vlâski, vlâški), kako ih zovu i neki okolni jednojezični stanovnici hrvatskoga jezika (Vlah, Vlasi, vlaški)...“ (Vlasi. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, pristupljeno 1. 2. 2023.) Tome možemo još nadodati kako je u Splitu i na velikom dijelu dalmatinske obale imenica Vlaj pejorativni izraz za onog koji živi „iza brda“, u zaobalju, i to bez obzira na nacionalnu ili vjersku pripadnost, a odnosi se uglavnom na Hrvate.

⁸ Dvořáčková 2020, str. 118, bilj. 54.

⁷ For this conclusion, she refers to the entry of the online edition of the Croatian Encyclopedia and quotes the following sentence: “In Croatia and parts of Bosnia and Herzegovina, Vlach means Orthodox, or most often a Serb.” Here, a selective approach and neglect of the context is clearly noticeable. The entry actually explains very clearly that the noun Vlach has a different meaning throughout Southeast Europe, and specifically states for Croatia: “As can be seen from the above-stated, social, religious and similar meanings also developed secondarily. It is not uncommon that Vlach often means “foreigner, the other one; immigrant”. In Dalmatia, *Vlaj* (< Vlach) means for the islanders (on the eastern part of Hvar) an inhabitant of the mainland below the Biokovo mountain, for the urban population it is a peasant or an unsophisticated person in general; in Dubrovnik *Vlahinja* stands for a peasant woman. In Istria, Vlachs are Croats that immigrated from northern Dalmatia (with Štokavian features in their language), in contrast to the natives (Chakavians, Bejjak/Bezjak); The Istro-Romanians call themselves Vlachs (*Vlâh*, plural *Vlâs*, *Vlâš*; and they call their idiom *vlâski*, *vlâški*), as some surrounding monolingual inhabitants of the Croatian language also call them (*Vlah*, *Vlasi*, *Vlaški*)...” (Vlachs. Croatian Encyclopedia, online edition, accessed 1st February 2023). In addition, in Split and along a large part of the Dalmatian coast, the noun *Vlach* is a pejorative term for one who lives “behind the mountain”, in the hinterland, regardless of nationality or religion, and refers mainly to Croats.

⁸ Dvořáčková 2020, p. 118, fn. 54.

činjenica što ta groblja nisu u granicama današnje Republike Hrvatske.⁹ Treba podsjetiti da Petrinec i Bilogrivić ne pripisuju čitav prostor BiH ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj, a pritom izostavljaju dobar dio današnje Hrvatske – Istru, glavninu obale i sve otoke, južnu Dalmaciju i čitavu sjevernu Hrvatsku. Logikom koju koristi Dvořáčková to bi trebalo značiti kako spomenuti znanstvenici smatraju da ti krajevi nisu hrvatski. Usto, čini se suvišnim napomenuti kako se ranosrednjovjekovne granice ne preklapaju s današnjima te bi upravo inzistiranje na zatvaranju ranosrednjovjekovnih groblja u suvremene državne granice zaudaralo na nacionalizam. Jesu li pojedini krajevi pripadali ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj ili ne; može li se na temelju grobnih nalaza utvrditi etnički identitet pokopanih ili ne – definitivno su pitanja za raspravu. Ali se o zaključcima ne bi smjelo suditi površno kao što to Dvořáčková čini.

Nastavljamo s medijskim istupima Vladimira Sokola. Prije gotovo pet godina održao je predavanje nelektoriranog naslova „*Rođenje Europe 790./791. – 795. – 800. – 812. ili kada i odakle su došli Hrvati – nova europska povijesna paradigma*.”¹⁰ Cilj je njegova izlaganja zapravo dodatna potpora već davno iznesenoj kronologiji i pretpostavci o dolasku Hrvata krajem 8. stoljeća. Pozitivističkim čitanjem zemljovida i upitnih povijesnih izvora Hrvatima je dodijelio mesijansku ulogu u rađanju današnje Europe. U ovom se slučaju treba potpuno složiti s Dvořáčkovom i njezinim prokazivanjem nacionalizma, jer naprosto je nemoguće ne primijetiti nacionalistički zadah i hrvatocentričnost Sokolove perspektive. Njegova *nova europska povijesna paradigma* ipak nije zaživjela u znanstvenoj literaturi, jer zaključke s predavanja u zgradi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (još) nije objavio. Usto napominjem i da je recepcija Sokolovih teza u hrvatskoj arheologiji vrlo ograničena, bilo u afirmativnom ili kritičkom obliku. Na međunarodnoj je pozornici pak glavni zagovornik njegovog djela Florin Curta, ujedno i urednik engleske redakcije Sokolove knjige.¹¹

Nažalost, članak Soñe Dvořáčkove ne oskudijeva teorijskim i metodološkim gafovima, kao ni

tish claims, resulting from the wrong reading of the encyclopaedia entry and the arbitrary interpretation of the wrong conclusion. Be that as it may, the chronology of Sokol is probably wrong, but it is not anti-Serbian. This example clearly shows the ease of sticking a nationalist label based upon selectively consulting a website and informal conversation.

Furthermore, Dvořáčková considers the attribution of the Bosnian-Herzegovinian early medieval cemeteries to the Croatian ethnic space problematic. The fact that nationalistic pretensions can be hidden behind such efforts is nothing new, but the way in which she comes to this conclusion is problematic. She considers the fact that these cemeteries are not within the borders of today's Republic of Croatia as irrefutable proof of nationalism in this case.⁹ However, one should note that Petrinec and Bilogrivić do not attribute the entire area of Bosnia and Herzegovina to early medieval Croatia, and leave out a good part of today's Croatia – Istria, the main coast and all the islands, southern Dalmatia and all of northern Croatia. According to the logic used by Dvořáčková, this should mean that the aforementioned scientists believe that these regions are not Croatian. In addition, it seems superfluous to mention that the early medieval borders do not overlap with today's ones, and insisting on enclosing the early medieval cemeteries into the borders of modern states would actually smell of nationalism. Whether certain regions belonged to early medieval Croatia or not; whether the ethnic identity of the deceased can be determined on the basis of grave finds or not – are definitely questions worth discussing, but the conclusions should not be judged as superficially as Dvořáčková does.

Let us continue with Vladimir Sokol's media appearances. Almost five years ago, he gave a lecture with the unedited title “*The Birth of Europe in 790/791 – 795 – 800 – 812 or when and where did the Croats come from – a new European historical paradigm*.”¹⁰ The objective of his presentation is in fact additional support for the chronology and assumption about the arrival of the Croats at the end of the 8th century, which was presented a long time ago. By using a positivistic approach in the reading of maps and questionable historical sources, he as-

⁹ Dvořáčková 2020, str. 118-119.

¹⁰ https://www.info.hazu.hr/upload/File/2018/U-HAZU-predavanje-dr.-Vladimira-Sokola-Rodenje_Europe_15_02.pdf (pristupljeno 31. 1. 2023).

¹¹ Sokol 2016.

⁹ Dvořáčková 2020, p. 118-119.

¹⁰ https://www.info.hazu.hr/upload/File/2018/U-HAZU-predavanje-dr.-Vladimira-Sokola-Rodenje_Europe_15_02.pdf (website visited on 31.01.2023).

kulturnim predrasudama. Primjerice, Dvořáčková kao kuriozitet ističe da kod nekih naroda jugoistočne Europe procesi nacionalne emancipacije i samo-identifikacije i dalje traju.¹² Takvo teleološko poimanje etničkih identiteta podrazumijeva da je, osim kod nekih naroda, formiranje nacija u Europi gotova stvar i zorno pokazuje duboko nerazumijevanje problematike. Zatim razglabajući o multietničnosti jugoistočne Europe zaključuje da korijeni etničkih razlika sežu u doba Osmanskog Carstva, čija je administracija stanovništvo razvrstavala prema vjerskoj, a ne etničkoj pripadnosti. Kako je onda moguće da se hrvatski identitet formira izvan granica nekadašnjeg turskog posjeda, ne objašnjava, a očito i ne razlikuje prostor i povijest Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Nadalje, njezin je narativ još jedan od onih koji bilo kakve procese u jugoistočnoj Europi prepoznaje isključivo kao refleksi vanjskih zbivanja – etnički identiteti korijene vuku iz osmanskih popisa stanovništva, a konkretniji su oblik počeli primati tijekom 19. stoljeća pod utjecajem zapadnih ideja. Mogućnost da etnije nastaju u lokalnom kontekstu kao prilagodba na okolnosti koje nisu baš uvijek zacrtane na zapadu ili istoku – u takvom se diskursu i ne razmatra. Nikakva to novost nije, već samo nekritičko prihvatanje stereotipnog zapadno-centričnog narativa vidljivog primjerice kod Johna V. A. Finea i njegove *When ethnicity did not matter in the Balkans*.¹³

Konačno, može se zaključiti kako rasprava o nacionalizmu i arheologiji Sođe Dvořáčkove nije ispunila svoj zadatak. Čitav je niz grešaka počinjen pri deduktivnom zaključivanju, a primjetno je i pogrešno poistovjećivanje korelacije i kauzalnosti. Njezina nepodnošljiva lakoća lijepljenja nacionalističkih etiketa djeluje površno, a argumentacija na nekim mjestima neprimjereno znanstvenom diskursu. Stoga ovakav članak nimalo ne pridonosi boljem razumijevanju konteksta u kojem se raspravlja o ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.

signed a messianic role to the Croats in the birth of today's Europe. In this case, one should completely agree with Dvořáčková and her denunciation of nationalism, because it is simply impossible not to notice the nationalist connotation and Croat-centricity of Sokol's perspective. However, his *new European historical paradigm* has not taken root in scientific literature, because he has not (yet) published the conclusions from the lecture that was held in the building of the Croatian Academy of Sciences and Arts. Worth mentioning here is also the fact that the reception of Sokol's theses in Croatian archaeology is very limited, whether be it in an affirmative or critical form. On the international stage, the main proponent of his work is Florin Curta, who is also the editor of the English edition of Sokol's book.¹¹

Unfortunately, Sođa Dvořáčkova's article does not lack theoretical and methodological gaffes, as well as cultural prejudices. For example, Dvořáčková points out as a curiosity that, among some peoples of Southeast Europe, the processes of national emancipation and self-identification are still ongoing.¹² Such a teleological understanding of ethnic identities implies that, except for some peoples, the formation of nations in Europe is a *fait accompli* and clearly shows a deep misunderstanding of the issue. Further, by discussing the multi-ethnicity of Southeast Europe, she concludes that the roots of ethnic differences go back to the time of the Ottoman Empire, whose administration classified the population according to religion and not ethnicity. How is it possible then that the Croatian identity formed outside the borders of the former Ottoman lands, she provides no explanation for, but she also apparently not differentiates the space and history of Croatia and Bosnia and Herzegovina. Furthermore, her narrative is another one of those that recognizes any kind of processes in Southeast Europe exclusively as a reflex of external events – ethnic identities have their roots in Ottoman censuses and began to take a more concrete form during the 19th century under the influence of Western ideas. The possibility that ethnic groups arise in the local context as an adaptation to circumstances that are not always defined in the West or the East – is not even considered in such a discourse. This is nothing new, but only an uncritical acceptance of the stereotypical Western-centric narrative that can be seen for

¹² Dvořáčková 2020, str. 104.

¹³ Fine 2006. Vidi recenziju Nevena Budaka: Budak 2009b.

¹¹ Sokol 2016.

¹² Dvořáčková 2020, p. 104.

example in John V. A. Fine and his *When ethnicity did not matter in the Balkans*.¹³

Finally, it can be concluded that Soňa Dvořáčková's discussion about nationalism and archaeology did not fulfil its task. A whole series of mistakes were made during the deductive reasoning, but also a wrong identification of correlation and causality is noticeable. Her unbearable lightness of attaching nationalist labels seems superficial, and her argumentation in some places inappropriate for the scientific discourse. In this regard, her paper does not contribute at all to a better understanding of the context in which early medieval Croatia is the topic of discussion.

¹³ Fine 2006. See review of Neven Budak: Budak 2009b.

Literatura / Bibliography

Bilogrivić 2015

G. Bilogrivić, Bosna i Hercegovina, u/in: Z. Nikolić Jakus (ur./eds.), *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, Zagreb 2015, 479-491.

Budak 2009a

N. Budak, Using the Middle Ages in Modern-day Croatia, u/in: J. Bak *et al.* (ur./eds): *Gebrauch und Missbrauch des Mittelalters*, 19.-21. Jahrhundert, *Mittelalter Studien* 17, München, 241-262.

Budak 2009b

N. Budak, Kako se doista s jugonostalgičarskih pozicija može negirati hrvatska povijest ili o knjizi Johna V. A. Fine Ml. When Ethnicity did not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods, Ann Arbor: The University of Michigan Press 2006, 652 str./p., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 41, Zagreb 2009, 487-495

Džino 2012

D. Džino, Archaeology and (de)construction of Bosnian identity, *Archaeological review from Cambridge* 27/2, Cambridge 2012, 179-188

Džino 2014

D. Džino, "Bosanske piramide": Pseudoarheologija i konstrukcija društvene zbilje u daytonskoj Bosni i Hercegovini, *Status: Magazin za političku kulturu i društvena pitanja* 17, Mostar 2017, 245-252

Dvořáčková 2020

S. Dvořáčková, Archeologie ve službách národní emancipace – dva příklady z Bosny a Hercegoviny a Chorvatska, *Studia Archaeologica Brunensia* 25/2, Brno 2020, 103-129

Fine 2006

J. V. A. Fine, *When Ethnicity did not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*, Ann Arbor 2006.

Gračanin 2010

H. Gračanin, Hrvatsko rano srednjovjekovlje u službi politike u počecima neovisne Hrvatske, *Kroatologija* 1, Zagreb 2010, 89-101

Milosavljević, Palavestra 2017

M. Milosavljević, A. Palavestra, Zloupotreba prirodnih nauka u (pseudo)arheologiji, *Etnoantropološki problemi* 12/3, Beograd 2017, 825-851

Petrinec 2009

M. Petrinec, *Groblja od 8. do 11. stoljeća na području ranosrednjovjekovne hrvatske države*, Split 2009.

Sokol 2006

V. Sokol, *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save*, Zagreb 2006.

Sokol 2016

V. Sokol, *Medieval Jewelry and Burial Assemblages in Croatia. A Study of Graves and Grave Goods, ca 800 to ca 1450*, Leiden – Boston 2016.

Elektronički izvori / *Electronic sources*

Vlasi. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2021, [pristupljeno/accessed 1. 2. 2023.] <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65061>>.

https://www.info.hazu.hr/upload/File/2018/U-HA-ZU-predavanje-dr.-Vladimira-Sokola-Rodenje-Europe_15_02.pdf [pristupljeno/accessed 31. 1. 2023]

